

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@bua.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Hoe omgaan met uiterst rechts?

In heel Europa zitten radicaal- en extreemrechtse partijen in de lift, die zich fel verzetten tegen immigratie en de bestuurlijke ‘elite’. Nu uiterst rechts steeds meer voet aan de grond krijgt op het politieke toneel, kan de urgentie om de opkomst en normalisering ervan tegen te gaan, niet genoeg worden benadrukt. Maar welke strategieën zijn effectief, wanneer, en waarom?*

door Léonie de Jonge De auteur is als politicoloog verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Het succes van uiterst rechts is al sinds geruime tijd in de maak. ‘Uiterst rechts’ (in het Engels: *the far right*) is een overkoepelende term die de groeiende banden tussen de ‘(populistische) radicaal-rechtse’ en ‘extreemrechtse’ politieke actoren omvat.¹ Radicaal-rechtse partijen en bewegingen zijn illiberaal, maar niet noodzakelijk antidemocratisch. Ze respecteren over het algemeen de basisregels van de democratie, maar sommige van hun ideeën zijn wel in strijd met liberaal-democratische principes, zoals de bescherming van minderheidsrechten en politiek pluralisme. Extreemrechtse groeperingen zijn per definitie antidemocratisch: ze verwerpen de beginselen van de parlementaire democratie, al dan niet met geweld.

Ideologisch gezien wordt uiterst rechts gekenmerkt door nativisme en autoritarisme. Nativisme is een xenofobe vorm van nationalisme, die stelt dat niet-inheemse elementen (met name migranten) een bedreiging vormen voor de homogene natiestaat. Autoritarisme verwijst naar het geloof in een streng geordende samenleving, waarin inbreuken op de bestaande orde streng gestraft dienen te worden. Als gevolg hiervan zijn uiterst rechtse ideologieën exclusief en hiërarchisch, wat zich vaak manifesteert als een reeks overtuigingen die racistisch, seksistisch, en vijandig tegenover migranten en lhbtq+-gemeenschappen zijn.

Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw hebben uiterst rechtse partijen en partijsystemen in bijna elk land in Europa en daarbuiten voor opschudding gezorgd. De electorale opmars van uiterst rechts vormt een uitdaging voor de gevestigde orde. Het confronteert traditionele politieke partijen, de media en de burgermaatschappij met de heikele vraag hoe zij deze politieke stroming dienen te bejegenen. Of, bot gezegd: hoe kan hun aanwezigheid effectief worden ingedamd?

Het succes van uiterst rechts begrijpen

Om deze vraag te beantwoorden, moeten we eerst de onderliggende oorzaken begrijpen. Deze oorzaken zijn zowel complex als veelvoudig.² Om te beginnen spelen individuele opvattingen een grote rol. Zo kan de steun voor uiterst rechts niet simpelweg worden afgedaan als ‘protest’ tegen de status quo, of ontevredenheid over specifiek beleid, zoals de veelbesproken ‘verwarmingswet’ in Duitsland³ of maatregelen om stikstofuitstoot in Nederland te verminderen. Verzet tegen immigratie blijft een van de voornaamste drijfveren voor het stemmen op uiterst rechts⁴ – hoewel wetenschappers verfijndere attitudes hebben weten te onderscheiden, waaruit blijkt dat een negatieve houding tegenover migratie een sterkere voorspeller lijkt te zijn dan xenofobie of racisme.⁵

Hoewel individuele attitudes belangrijk zijn, leiden ze niet automatisch tot steun voor uiterst rechts.⁶ Deze houdingen moeten worden gemobiliseerd door uiterst rechtse actoren. Over het algemeen hebben uiterst rechtse partijen meer kans op succes als ze erin slagen zichzelf te positioneren als een geloofwaardig alternatief voor de gevestigde partijen. Net als bij elke andere politieke partij zijn een aantrekkelijk programma, (een) charismatische leider(s) en een solide partijorganisatie van cruciaal belang. In de afgelopen decennia hebben veel uiterst rechtse partijen kenmerken van de massapartij overgenomen⁷ en standpunten ontwikkeld over een breed scala aan kwesties, waaronder buitenlands beleid, gender en klimaat.

Cruciaal is dat het succes van uiterst rechts ook afhangt van de manier waarop rechtse partijen worden waargenomen en bejegend door andere actoren, met name mainstreampartijen, mediaprofessionals en overige spelers uit het maatschappelijke middenveld. Samen fungeren zij als poortwachters die bepalen wie de electorale arena mag betreden. Hun gedrag is bijzonder bepalend in de vroege levensfase van uiterst rechtse partijen. Maar ook nadat zij het politieke toneel hebben betreden, blijven de reacties van mainstream concurrenten, de media en het maatschappelijke middenveld van groot belang.

Steun voor uiterst rechts kan niet simpelweg worden afgedaan als ‘protest’ tegen de status quo

Strategieën tegen uiterst rechts

Vanuit een puur theoretisch perspectief hebben nieuwsredacties en gevestigde politieke partijen ruwweg twee mogelijkheden.⁸ Enerzijds kunnen zij besluiten om uiterst rechtse bewegingen consequent te isoleren (deze strategie staat ook bekend als ‘demarcatie’), bijvoorbeeld door een *cordon sanitaire* of een *Brandmuur* rond deze partijen op te richten. Anderzijds kunnen zij ervoor kiezen in debat te gaan met uiterst rechtse politici en partijen. Dit kan wederom op twee verschillende manieren. Ten eerste kunnen journalisten en mainstream politici ervoor kiezen om partijen met uiterst rechtse overtuigingen bijzonder kritisch te benaderen (‘confrontatie’). Zo kunnen zij uiterst rechtse spelers demoniseren of stigmatiseren, en zich daarmee openlijk van hen distantiëren. Evenzo kunnen journalisten proberen hen te ‘ontmaskeren’ door hun ‘ware gezicht’ te tonen, of zij kunnen deze partijen (en hun beleid) delegitimeren door ongunstige berichtgeving. Ten tweede kunnen mainstreampartijen ervoor kiezen om uiterst rechts te accommoderen, bijvoorbeeld door hun standpunten of beleid over te nemen of door ervoor te kiezen met hen samen te werken (‘accommodatie’).

Maar welke strategie is het effectiefst in het tegengaan van uiterst rechts? De geschiedenis suggereert dat er geen eenvoudige of eenduidige oplossing is; de effectiviteit van een strategie hangt sterk af van de context en timing. Oostenrijk is in dit opzicht een interessant voorbeeld, waar verschillende strategieën op verschillende momenten en door verschillende actoren zijn toegepast, zonder dat dit leidde tot een definitieve ondergang van uiterst rechts.⁹

Mainstream politici en mediacommentatoren waarschuwen vaak dat het consequent isoleren van uiterst rechts hun positie van ‘underdog’ kan versterken, waardoor het populistische sentiment juist wordt aangewakkerd. Empirisch bewijs voor deze bewering is echter schaars. Maar ook de strategieën ‘confrontatie’ en ‘accommodatie’ hebben geen eenduidig effect. In theorie zou de laatste strategie een modererend of matigend effect kunnen hebben door uiterst rechtse partijen te dwingen hun retoriek af te zwakken. Dit is wat de politicoloog Reinhard Heinisch het ‘filtratie-effect’ noemt.¹⁰ Recente studies tonen echter aan dat het overnemen of kopiëren van uiterst rechtse standpunten niet helpt om kiezers terug te winnen, maar juist bijdraagt aan het legitimeren van de opvattingen en agenda van deze partijen.¹¹ Het idee dat regeringsdeelname van uiterst rechts hen minder gevaarlijk zou maken, heeft zich ook onjuist bewezen.

Historische voorbeelden van regeringsdeelname door uiterst rechts hebben uiteenlopende uitkomsten opgeleverd.¹² Maar de kern van de zaak is dat de risico’s

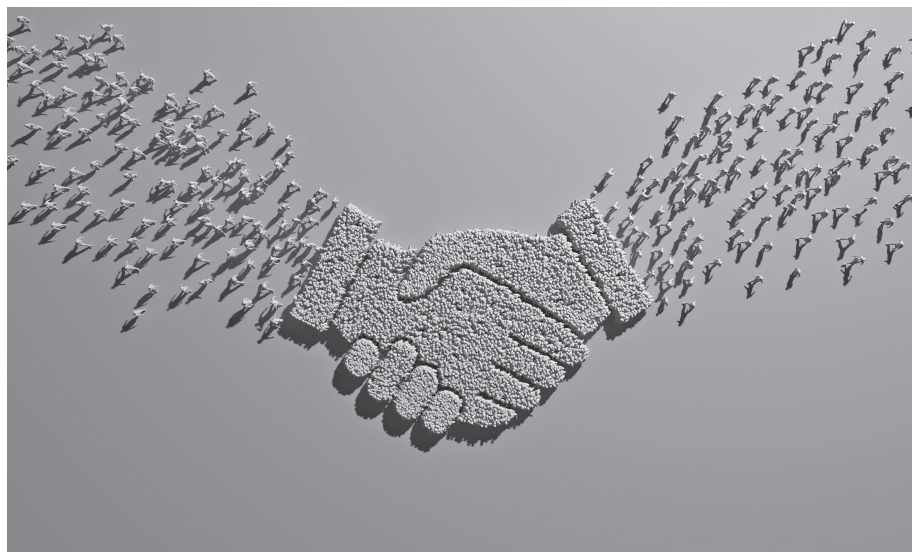
van zo’n samenwerking vaak zwaarder wegen dan de voordelen: eenmaal aan de macht kan uiterst rechts actief bijdragen aan de erosie van de democratie, zoals we hebben gezien in Polen, Hongarije en de Verenigde Staten. Bovendien versnelt het verspreiden van extreemrechtse ideeën vanuit een machtspositie de mainstreaming en normalisering van deze opvattingen.¹³

Eenmaal aan de macht kan uiterst rechts actief bijdragen aan de erosie van de democratie, zoals in Polen, Hongarije en de VS

Wat nu?

Hoewel er geen magische formule bestaat om uiterst rechts tegen te gaan,¹⁴ biedt onderzoek waardevolle inzichten in effectieve strategieën en valkuilen. Een studie van Joost van Spanje en Nan Dirk de Graaf, gebaseerd op bijna driehonderd verkiezingsresultaten uit 28 West-Europese landen tussen 1944 en 2011, toont aan dat het overnemen of imiteren van extreemrechtse standpunten de steun voor deze partijen kan verminderen, mits de uiterst rechtse partij tegelijkertijd systematisch wordt geïsoleerd.¹⁵ Dit suggereert dat het *combineren* van verschillende strategieën de sleutel kan zijn tot hun algehele effectiviteit.

Daarnaast blijkt uit mijn eigen onderzoek over Wallonië dat demarcatie daadwerkelijk effectief kan zijn.¹⁶ Wanneer een cordon sanitaire compleet ‘waterdicht’ is (in de zin dat de media uiterst rechts universeel geen platform bieden en mainstream-partijen nadrukkelijk en expliciet elke vorm van samenwerking uitsluiten), kunnen uiterst rechtse partijen in de kiem worden gesmoord. De effectiviteit van deze strategie hangt uiteindelijk echter af van de rigiditeit en timing ervan. Wanneer een cordon niet compleet waterdicht is, lijkt het minder effectief te zijn. Zoals David Art ons herinnert: ‘Zelfs kleine scheuren in het cordon sanitaire kunnen grote gevolgen hebben.’¹⁷

Bron: iStock

Dat is ook de reden waarom gevestigde politieke partijen met vuur spelen als ze overwegen om samenwerkingsverbanden met uiterst rechts aan te gaan – op welk bestuursniveau dan ook. Dit staat in contrast met CDU-leider Friedrich Merz, die in de zomer van 2023 opriep tot meer pragmatische samenwerking met de AfD op lokaal niveau.¹⁸

Het lokale niveau dient in feite als een bijzonder belangrijk bolwerk tegen uiterst rechts, wat onder andere blijkt uit onderzoek van Antonis Ellinas over antifascistische mobilisatie in Griekenland.¹⁹ De lokale democratie bevindt zich immers in de frontlinie als het gaat om democratische zelfverdediging.²⁰

Naast rigiditeit blijkt ook timing een sleutelrol te spelen in de effectiviteit van de demarcatiestrategie.²¹ Doordat gevestigde politieke partijen en de media in Wallonië een compleet waterdicht cordon rondom uiterst rechts hebben aangelegd, zijn er weinig mogelijkheden voor deze partijen om voet aan de grond te krijgen. Naarmate deze partijen meer invloed krijgen, wordt het moeilijker om ze compleet te isoleren.

Langetermijnoplossingen

Velen zullen zich daarom afvragen hoe om te gaan met uiterst rechts nadat deze partijen een stevige positie hebben verworven in het partijsysteem.²² Zodra een uiterst rechtse partij parlementaire vertegenwoordiging heeft gewonnen, verandert dit inderdaad de dynamiek binnen de partijcompetitie. Het electorale succes van deze partijen wordt dan minder afhankelijk van het tactisch manoeuvreren van andere spelers, waaronder mainstreampartijen en de media. Maar dat betekent niet dat de reacties van deze spelers niet meer van belang zijn. Integendeel, juist dan worden de mainstreamingprocessen nog relevanter.

*Door het waterdichte cordon rond
uiterst rechts in Wallonië zijn er weinig
mogelijkheden voor deze partijen om voet
aan de grond te krijgen*

Zodra de electorale doorbraak van uiterst rechts een feit is, is het cruciaal om consequent te blijven benadrukken waarom democratie überhaupt van belang is – iets wat tegenwoordig niet meer vanzelfsprekend blijkt te zijn. De onafhankelijke rechtspraak, gevestigde politieke partijen en de vrije pers zijn geen vanzelfsprekende instituties die zichzelf in stand houden: democratie moet actief gekoesterd worden. (Hint: Neem een krantenabonnement en word lid van een politieke partij!) In dit opzicht zijn er ook hoopgevende burgerinitiatieven, zoals in Duitsland de vereniging Omas tegen Rechts ('Oma's tegen rechts'), een groep vrouwen op leeftijd die zich inzetten voor het behoud van democratische kernwaarden.

Maar ook de media spelen een belangrijke rol na de doorbraakfase.²³ In tegenstelling tot sociale media kunnen gevestigde media uiterst rechtse spelers en standpunten namelijk legitimeren door het extremismestigma dat aan hen kleeft, op te heffen. Uit recent onderzoek naar de invloed van mediaberichtgeving blijkt bovendien dat blootstelling aan extreemrechtse standpunten via onkritische media-interviews kan leiden tot een grotere acceptatie van deze opvattingen.²⁴

Aangezien uiterst rechts waarschijnlijk niet zomaar weer zal verdwijnen, zal het omgaan met deze partijen ongetwijfeld een langetermijnuitdaging zijn – maar een die niet vermeden kan worden. In de woorden van Tim Bale: 'Als de tandpasta eenmaal uit de tube is, de doos van Pandora geopend, verdwijnen de problemen zelden vanzelf.'²⁵

De opkomst en de normalisering van uiterst rechts vormen samen een van de grootste bedreigingen waar liberale democratieën momenteel mee worden geconfronteerd. In plaats van uiterst rechtse standpunten en kaders over te nemen, zouden mainstreampartijen zich moeten richten op het versterken van de liberale democratie en het heroveren van de politieke agenda door geloofwaardige politieke alternatieven te bieden.²⁶ Dit houdt in dat ze trouw blijven aan hun eigen verhaal, weer in contact komen met hun kernkiezers (bijvoorbeeld door sterke lokale verankering), en strikte grenzen stellen aan hoeveel intolerantie liberale democratieën zouden moeten tolereren. Als die grenzen er niet zijn, dan is het ook veel gemakkelijker om deze grenzen steeds verder te verschuiven.

Artikel in het kort:

- * Radicaal-rechtse partijen en bewegingen zijn illiberaal maar niet noodzakelijk antidemocratisch
- * Verzet tegen immigratie is een van de voornaamste drijfveren voor een stem op uiterst rechts
- * Gevestigde partijen kunnen radicaal-rechtse partijen isoleren, bekritisieren of elementen van hen overnemen; geen van deze strategieën is echter bewezen het effectiefst
- * Het best lijkt een combinatie van strategieën: het overnemen van bepaalde standpunten en tegelijk de partijen systematisch isoleren
- * Eenmaal aan de macht moeten uiterst rechtse partijen door media, burgerorganisaties en gevestigde partijen blijvend worden bekritiseerd

-
- * Dit artikel is eerder verschenen in de 'Zomerreeks 2024 - Verzet' van het Belgische maandblad *Samenleving & Politiek*. Zie www.sampol.be/verzet.
- 1 Zie: Cas Mudde, *The far right today*. Cambridge: Polity Press, 2019; Andrea L.P. Pirro, 'Far right. The significance of an umbrella concept', *Nations & Nationalism* 29 (2023), nr. 1, pp. 101-112.
 - 2 Kai Arzheimer, 'Explaining electoral support for the radical right', in: Jens Rydgren (red.), *The Oxford handbook of the radical right*. Oxford: Oxford University Press, 2018, pp. 143-165.
 - 3 Redactie Duitslandweb, 'Bondsdag stemt in met omstreden verwarmingswet', website Duitsland Instituut, 8 september 2023. Zie <https://duitslandinstituut.nl/artikel/56418/bondsdag-stemt-in-met-omstreden-verwarmingswet>
 - 4 Steven M. van Hauwaert en Stijn van Kessel, 'Beyond protest and discontent. A cross-national analysis of the effect of populist attitudes and issue positions on populist party support', *European Journal of Political Research* 57 (2018), nr. 1, pp. 68-92.
 - 5 Jens Rydgren, 'Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries', *European Journal of Political Research* 47 (2008), nr. 6, pp. 737-765.
 - 6 Léonie de Jonge, 'Why right-wing populist parties are more successful in some countries than in others', website The Loop, 14 juli 2021. Zie <https://theloop.ecpr.eu/why-right-wing-populist-parties-are-more-successful-in-some-countries-than-in-others>
 - 7 Stijn van Kessel en Daniele Albertazzi, 'Right-wing populist party organisation across Europe. The survival of the mass-party? Conclusion to the thematic issue', *Politics and Governance* 9 (2021), nr. 4, pp. 365-370.
 - 8 Léonie de Jonge, 'The populist radical right and the media in the Benelux. Friend or foe?', *The International Journal of Press/Politics* 24 (2019), nr. 2, pp. 189-209.
 - 9 Franz Fallend en Reinhard Heinisch, 'Collaboration as successful strategy against right-wing populism? The case of the centre-right coalition in Austria, 2000-2007', *Democratization* 23 (2016), nr. 2, pp. 324-344.
 - 10 Reinhard Heinisch, 'Success in opposition - failure in government. Explaining the performance of right-wing populist parties in public office', *West European Politics* 26 (2003), nr. 3, pp. 91-130.
 - 11 Werner Krause, Denis Cohen en Tarik Abou-Chadi, 'Copying the far right doesn't help mainstream parties. But it can boost the far right', *The Guardian*, 13 april 2022.
 - 12 Tjitske Akkerman en Sarah L. de Lange, 'Radical right parties in office. Incumbency records and the electoral cost of governing', *Government and Opposition* 47 (2012), nr. 4, pp. 574-596.
 - 13 Vicente Valentim, 'Parliamentary representation and the normalization of radical right support', *Comparative Political Studies* 54 (2021), nr. 14, pp. 2475-2511.
 - 14 Anna-Sophie Heinze, 'Dealing with the populist radical right in parliament. Mainstream party responses toward the Alternative for Germany', *European Political Science Review* 14 (2022), nr. 3, pp. 333-350.
 - 15 Joost van Spanje en Nan Dirk de Graaf, 'How established parties reduce other parties' electoral support. The strategy of parroting the pariah', *West European Politics* 41 (2017), nr. 1, pp. 1-27.
 - 16 Léonie de Jonge, 'The curious case of Belgium. Why is there no right-wing populism in Wallonia?', *Government and Opposition* 56 (2021), nr. 4, pp. 598-614.
 - 17 David Art, *Inside the radical right. The development of anti-immigrant parties in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
 - 18 'Germany: CDU chief backtracks on far-right local cooperation', website Deutsche Welle, 24 juli 2023. Zie <https://www.dw.com/en/germany-cdu-chief-backtracks-on-far-right-afd-local-cooperation/a-66325909>
 - 19 Antonis Ellinas en Iasonas Lamprianou, 'Societal responses to right-wing extremism. Antifascist mobilisation against Golden Dawn in Greece', *South European Society and Politics* 26 (2021), nr. 4, pp. 437-464.
 - 20 Bastiaan Rijpkema, *Lokale weerbare democratie. Een normatieve verkenning*. Den Haag: Boom.
 - 21 Anna-Sophie Heinze, 'Strategies of mainstream parties towards their right-wing populist challengers. Denmark, Norway, Sweden and Finland in comparison', *West European Politics* 41 (2017), nr. 2, pp. 287-309.
 - 22 Valentim 2021.
 - 23 Léonie de Jonge en Elizaveta Gaufran, 'The normalisation of the far right in the Dutch media in the run-up to the 2021 general elections', *Discourse & Society* 33 (2022), nr. 6, pp. 773-787.
 - 24 Diane Bolet en Florian Foos, 'Media platforming and the normalisation of extreme right views', website SocArXiv Papers, 10 augustus 2023. Zie <https://osf.io/preprints/socarxiv/urhxy>
 - 25 Tim Bale, 'Turning round the telescope. Centre-parties and immigration and integration policy in Europe', *Journal of European Public Policy* 15 (2008), nr. 3, pp. 315-330.
 - 26 Mudde 2019.
-